

I

NATHAN

Voor Rywka was hij uit Amerika teruggekomen. Hij vertelde dat hij vier jaar lang elke dag aan dat meisje had gedacht, tot hij uiteindelijk een ticket voor de boot terug had gekocht. Daar vertelde hij niet bij dat hij platzak was teruggekeerd en voor dat ticket zelfs geld van zijn oudere broer had moeten lenen. Maar hij had er nog altijd plezier in om te pas en te onpas Amerikaanse woorden te gebruiken die verder niemand van het gezin begreep.

Uit Amerika had hij een leren riem met een messingens gesp meegebracht. Een afscheidscadeau van zijn broer voor de terugreis naar Polen. Op de kade in New York hadden ze elkaar omhelsd en ze hadden elkaar nooit meer gezien. Aan de hand van de slijtage van de gaatjes in de riem kon je volgen hoe zijn figuur door de jaren heen was veranderd. Nathan kon zelf niet geloven dat hij ooit zo slank was geweest.

Net als zijn vader en opa had hij de bouw van een worstelaar. Een oude worstelaar. Brede schouders, een amper zichtbare hals en een vooruitstekende borst, zoals bij een haan. Hij was er trots op dat ze hem in de stad 'Boss' noemden.

Als ze hem op straat vroegen hoe het ging, antwoordde hij: 'Het gaat goed, maar niet hopeloos.'

Dan bracht hij zijn hand naar zijn hoed en liep verder.

Om de paar maanden kwam er een brief uit New York. Ben schreef dat hij de reis naar Tarnów voorlopig helaas moest uitstellen. Hij kon de papierwinkel nu niet verlaten. Het schooljaar begon en hij had te veel bestellingen. Hij

had een onbetrouwbare medewerkster moeten ontslaan, maar had nog geen nieuwe, eerlijke voor haar in de plaats gevonden. De christelijke feestdagen kwamen eraan, de tijd voor cadeaus, niet alleen Joden kochten bij hen! Zijn vrouw was weer ziek. Het was crisis, als hij nu de winkel zou achterlaten, had hij niets meer om voor terug te komen naar Amerika. Maar hij miste hen en was het volgend jaar van plan. Hij kon niet wachten om Rywka en hun zoons en dochters te leren kennen.

Als ouders weten jullie het beste wat ze nodig hebben,
dus koop het maar namens mij.

Tussen de op bedrijfspapier (BEN STRAMER GENERAL MERCHANDISE, 33 Grand St, NY) geschreven en in drieën gevouwen brief had hij groene bankbiljetten gestoken. Daar had hij paars vloeipapier omheen gedaan, zodat niet te zien was wat erin zat. Het vloeipapier gaf stevast af op de bankbiljetten, die als je ze uit de envelop haalde groenpaars waren. Rywka moest ze voorzichtig wassen en vervolgens drogen boven het fornuis in de keuken.

Nathan gaf de kinderen alleen de Amerikaanse postzegels van de enveloppen. De dollars bewaarde hij.

‘Ik werk de hele tijd, dus ik heb geen tijd om geld te verdienen,’ verklaarde hij tegen zijn vrouw.

En hij wachtte. Hij wachtte, wachtte en wachtte. Tot hij zijn slag zou kunnen slaan. Een slag die het leven van de familie Stramer zou veranderen. Hen uit de eenkamerwoning met de kleine keuken op de begane grond aan het einde van de Goldhammerstraat* zou halen, hen ver om-

* Een verklarende woordenlijst van de vertaler is terug te vinden vanaf p. 394

hoog zou tillen en pas los zou laten op de hoogste etages van de herenhuizen met de glas-in-loodramen in de trappenhuizen, in een chique Pools-Joodse buurt, het liefst bij een halte van de tram, waarop Tarnów zo trots was. In een van die ruime, hoge en uit vele kamers bestaande woningen met toilet en badkamer met stromend water, met elektrisch licht en een balkon vol bloemen.

Korte tijd leek het erop dat het werkelijkheid zou worden. Hij had goedkoop een hele wagon pijnhars op de kop kunnen tikken. Hem was verteld dat violisten het gebruikten om de beharing van hun strijkstokken mee in te smeren. Hoe had hij moeten weten dat er in Tarnów zo weinig violisten waren? Uiteindelijk kocht hij zelf een viool en een strijkstok en liet Salek, van wie Rywka zei dat hij mooie lange vingers had, erop spelen.

Hoewel hij nog nooit in een concertzaal of naar de opera was geweest zag hij in zijn verbeelding zijn zevenjarige zoon al op de bühne in Krakau en zelfs in Wenen. Ook Rywka kon zich hem best voorstellen in een smokinkje, met een vlinderdas en zijn bos krulhaar. In tegenstelling tot zijn broers hield hij niet van vechten en vuil.

‘Hier,’ zei Nathan en hij overhandigde hem het instrument, ‘een beroemde violist kan geen kwaad in een gezin.’

Aan concertkaartjes kon je natuurlijk flink verdienen.

Maar daar was ook niets van terechtgekomen.

Hij had hem wel een paar keer naar vioolles gestuurd bij een Poolse lerares. Maar kwam Salek daar wel aan? Want iedere keer als er bezoek was en Nathan hem vroeg om een ‘concertje’ te geven, wist Salek zich eronderuit te draaien. Tot Nathan een halfjaar later ophield met vragen en hem opdroeg ‘nú die viool te gaan halen’.

Na het optreden zweeg hij.

Pas toen het bezoek was vertrokken zei hij, zijn hoofd op zijn amper zichtbare nek schuddend: ‘*Goddammit!*’

Niemand begreep het, dus voegde hij eraan toe: ‘Weggegooid geld.’

Die avond greep hij voor het eerst naar de strijkstok in plaats van naar zijn riem. Dan kwam die tenminste nog van pas! En inderdaad. Hij hoefde helemaal niet hard te slaan, of Salek maakte al geluiden die leken op de geluiden die hij vlak daarvoor, tijdens het ‘concertje’, zelf met zijn viool had gemaakt.

Ook op zijn werk, achter de kassa in de Joodse slachterij, wachtte Nathan op de deal van zijn leven. Daarom kwam het wel eens voor dat hij in het vuur van zijn gedachten, plannen en nauwgezet uitgerekende toekomstige winsten de klanten verkeerd wisselgeld teruggaf.

‘Shit,’ zei hij, als er aan het einde van de dag geld in de kassa ontbrak.

Maar het gebeurde ook dat er te veel geld was. Dan zei hij niets, hij stak alleen het verschil discreet in zijn broekzak.

Ik heb kinderen, dacht hij.

Toen eindelijk het moment daar was, had hij zin om van zijn werk naar huis te rennen. Onderweg deed hij boodschappen. Thuis kon hij niet stilzitten. Hij hielp Rywka met het bereiden van de maaltijd. Tijdens het avondeten vroeg hij de kinderen hoe het op school ging. Dat hij het geduld niet had om te luisteren, was een ander verhaal. Hij heeft het tenminste gevraagd, dacht Rywka. Vervolgens verzocht hij haar te gaan zitten en uit te rusten. Hij ruimde zelf de tafel af, stroopte de mouwen van zijn overhemd op en deed de vaat in een teil.

Pas toen hij klaar was en de kinderen al sliepen, haalde hij het rolletje dollars uit de metalen poot van het bed.

‘Ik heb het gevoel dat het deze keer zal lukken. Dat dit het is.’

Rywka zei niets. Maar Nathan wist wat ze dacht: Waar-

om heb je er bij je vorige transactie niet aan gedacht om ten minste één kaars goed te bekijken?

Hij had geen tijd willen verliezen, hij was bang dat andere kopers hem voor zouden zijn, dat iemand een hogere prijs zou bieden. Maar het bangst was hij nog dat de verkoper, die helemaal uit Kołomyja was gekomen, in de gaten zou krijgen wat kaarsen in Tarnów kostten, en zou beseffen dat hij de zijne voor een spotprijs verkocht. Nathan moest snel handelen. Zo'n gelegenheid zou zich zeker niet meer voordoen. Kaarsen die vier keer zo goedkoop waren als die uit de beroemde Joodse fabriek Pszczółka, Het Bijtje, die alle kerken in Tarnów voorzag! En misschien zelfs in Krakau. Dat had hij gehoord, maar hij wist niet of het waar was of reclame. Hij had overigens ook gehoord dat de eigenaar, meneer Szpilman, heimelijk geld aan de socialisten gaf. Maar dat kon antireclame zijn die werd rondgebazuind door de concurrenten van Het Bijtje.

Nathan voelde zich bij het betalen zelfs even een oplichter. Misschien zou hij er iets bij moeten leggen voor die arme verkoper uit Kołomyja of hem tenminste uitnodigen voor het eten? Maar dat gevoel maakte plaats voor spijt dat de verkoper niet meer waar te koop had. Dus misschien was het toch niet de moeite.

Zo beantwoordde Nathan in gedachten de vraag die Rywka hem niet had gesteld.

Ze zaten tegenover elkaar aan de wankel keukentafel, de vloer was ongelijk en het stukje hout was vast weer onder de tafelpoot uit geschoten. Nathan probeerde het zoals gewoonlijk met zijn voet terug te schuiven. Dat lukte niet, dus hij bukte, vond de spaan en stak hem op zijn plek. Morgenochtend als het licht was, zou hij hem eindelijk schoonmaken en vastplakken, besloot hij.

Geen van zijn argumenten zou haar overtuigen, dat wisten ze allebei, en daarom praatten ze waarschijnlijk zonder

woorden met elkaar. Of wilden ze gewoon de kinderen niet wakker maken? Ze keken elkaar alleen aan, maar Nathan dacht in Rywka's lichte ogen toch even in plaats van de ene kaars die op tafel brandde de duizend te zien die hij zonder lont had gekocht.

Wat dan nog, dat hij toen hij het in de gaten had gekregen direct naar het station was gerend en van zijn laatste geld een perronkaartje had gekocht? De trein met de koopman en Nathans ietwat paarse dollars was allang naar Kołomyja vertrokken. Nathan had lange tijd tussen de mensen op het perron onbegrijpelijke Amerikaanse woorden staan prevelen voordat hij Rywka opbiechtte wat er was gebeurd. 's Avonds was ondanks het gesloten raam het gehuil van zijn kinderen in de Goldhammerstraat te horen.

Vervolgens ging hij in bed liggen en stond een week lang niet op voor zijn werk. In de slachterij vertelde Rywka hetzelfde als wat ze tegen haar kinderen zei: 'Nathan heeft buikgriep.'

'Deze keer zal het anders gaan,' zei zijn blik nu.

Op Rywka maakte het geen indruk dat zijn ogen weer zo blonken als toen ze hem net had leren kennen. Ze vroeg zich alleen af en toe af waar die in golven komende en gaande energie bij hem toch vandaan kwam. Op een keer vroeg ze het Nathan zelfs.

'Die heb ik meegebracht uit Amerika,' zei hij.

Het deed haar denken aan de zee, waarover hij haar na terugkeer naar Tarnów had verteld. Die werd ook heen en weer geslingerd door golven, er was eb en er was vloed. De zee was zelden kalm, zoals zij.

'Die heb je eerder op zee opgedaan,' zei ze lachend.

Ze hoorde in ieder geval veel liever de verhalen over de zee en de grote schepen dan over New York. Daar werd ze rustig van. Ze hield ervan om zich die voor het slapengaan voor te stellen.

Nathan had haar vaak beloofd dat hij haar mee zou nemen naar zee, maar dat was nog voor hun trouwen en de kinderen. Tot nu toe was Krakau het verst waar ze gekomen was.

Natuurlijk was haar in haar jeugd voorgesteld om naar Amerika te vertrekken. Aan welk meisje niet? Op straat was ze aangesproken door een sympathieke, grijzende man met een zegelring om zijn pink. Een Jood natuurlijk. Hij stelde zich voor als ondernemer, de eigenaar van een welvarende fabriek in Nebraska, en 'vooral een ongelukkige weduwnaar die naar Europa is teruggekeerd op zoek naar de liefde'.

Die zoektocht leidde hem zelfs naar haar ouders. Maar Rywka's vader dreigde naar de politie te stappen. Galicië werd niet voor niets 'Schandalicië' genoemd. Iedereen wist wat eigenlijk de bedoeling was en naar wie men eigenlijk op zoek was. Toch besloten twee van haar vriendinnen uit Nisko, Nesa Schnur en Lila Flaum, te gaan. Of misschien hadden hun ouders hen overgehaald en hen het huis uit geduwd? Ze had gehoord dat ze in Argentinië of Brazilië terecht waren gekomen. Ze had hen nooit meer gezien.

In Nisko werd verteld dat souteneurs mooie meisjes 'zilveren lepeltjes', 'balen zijde' en 'tapijten uit Smyrna' noemden. Minder knappe waren 'tonnen meel', en lelijke waren 'zakken aardappels'. Die benamingen herinnerde ze zich nog. Misschien omdat de meisjes elkaar daarvoor uitmaakten. Ze vroeg zich af tot welke categorie zij werd gerekend.

Ze beseftte dat ze te klein was voor een zilveren lepeltje. Maar haar lichte ogen hadden donkere contouren, ze had dik zwart haar en een slanke taille. Ze was dus niet echt een ton meel en al zeker geen zak aardappels.

Nu, in de Goldhammerstraat, leken die tijden onwerke-

lijk. Ze was getrouwd, verhuisd naar Tarnów, had kinderen gekregen. Er was veel veranderd in haar leven. Maar ook in de wereld? Je hoorde nog altijd van souteneurs die in 'mals vlees' handelden. Het was tenslotte nog niet zo lang geleden. Ze begon nog steeds af en toe haar brieven met het jaartal 18... Op de een of andere manier kon ze maar niet wennen aan die twintigste eeuw.

Misschien omdat ze maar zelden de krant las. Wie had daar met zes kinderen nu tijd voor?

Eigenlijk was ze zeven keer bevallen. Haar eerste zoon, Kuba, was te vroeg geboren, zonder wimpers en nagels. Ze nam het zichzelf kwalijk dat ze Nathan tijdens de zwangerschap had willen helpen met het schilderen en inrichten van hun eerste woning, die nog kleiner was dan die in de Goldhammerstraat. Ze was zelfs een keer uitgegleden en voor de deur gevallen. Ze had in bed moeten blijven. Het deed er trouwens ook niet meer toe.

Het was winter, ze hadden hem in de warmste deken gewikkeld, maar het had niet mogen baten. Hij had amper drie weken geleefd. Het was zo tegennatuurlijk geweest om de begrafenis voor haar eigen kind te organiseren, om door de sneeuw achter de kist van haar eigen zoon te lopen. Ze had zichzelf tot tranen gedwongen. Het lukte niet en daarom verborg ze haar gezicht in haar handen. Zodat anderen niet zouden zien dat ze niet huilde.

De kleine kist was niet duur geweest, maar toch hadden ze alles wat ze hadden eraan uitgegeven. Ze hadden Kuba bij de muur van de begraafplaats begraven.

In de nacht na de begrafenis was ze wakker geworden van een gedempt gehuil. Ze drukte zich tegen Nathan aan en pas toen begon ze ook zelf te huilen.

Ze wist niet of Nathan hun kleine ook zo miste. Ze wist niet of hij ook bang was dat ze niet meer zwanger zou worden. Net als haar schoonzus Pepi, die ook te vroeg bevallen

was, nog voor hun vertrek naar Amerika; ze was samen met de baby in het ziekenhuis beland, maar alleen zij was eruit ontslagen. Naar wat Nathan vertelde was dat verlies beslissend geweest voor hun vertrek. Aan de andere kant waren de artsen die het meeste verstand hadden van die dingen natuurlijk in Amerika.

Maar in hun in gelijkmatig schrift op bedrijfspapier geschreven brieven hadden Ben en Pepi het nooit over zwangerschap of een kind. In de brieven die de andere kant op voeren (mogelijk kruisen ze elkaar ergens op zee, dacht Rywka), lichtte Nathan met zijn nerveuze handschrift zijn broer in over het ter wereld komen van elk van de Stramers, en schreef hij over de anderen. Misschien was dat de reden dat ze er nooit in waren geslaagd om naar Tarnów te komen. Ook al waren ze naaste familie. Ze vergaten daarentegen geen enkele keer om geld in de envelop te stoppen.

Voor Rywka was dat makkelijker te begrijpen dan voor Nathan. Want wat als het andersom was geweest? Als wij kinderloos waren gebleven, en als van de andere kant van de oceaan in plaats van dollars berichten over Amerikaanse neven en nichten waren gekomen? Hoe hadden we ons dan gevoeld?

Ze dacht dus met sympathie aan Ben en Pepi. En altijd als ze aan hen dacht, moest ze aan Kuba denken.

‘Het eerste kind is voor God,’ zei Nathan eens.

‘Hang niet de rabbijn uit,’ antwoordde ze.

Op wie zou hij hebben geleken? Zou hij net als hun oudste, Rudek, nooit bij hen te rade gaan en de hele dag door de stad struinen? Wat deed hij eigenlijk en hoe kwam hij aan het geld dat hij haar stiekem gaf voor het huishouden?

Daar kon ze slechts naar gissen.

RUDEK

Op een zondag had Nathan hem toevallig met een groep Poolse en Joodse jongelui zien joelen achter een regiment Oostenrijkse soldaten dat in strakke gala-uniformen door de hoofdstraten van Tarnów marcheerde. Mogelijk was het ter gelegenheid van de eerste sterfdag van keizer Frans Jozef, want er was zelfs een fanfare bij die marsmuziek speelde. Daarnaast was Nathan komen kijken. Of eigenlijk naar de violist. In die periode had hij nog altijd een muziekcarrière voor Salek voor ogen, hij had pas de tweedehands viool van het merk Höfner voor hem gekocht. En hij wilde wel eens weten hoe een echte violist eruitzag. Maar waarom zag hij die nergens?

Net als alle anderen keek hij naar de tamboer-majoor die de fanfare dirigeerde, naar zijn witte stok met de mes-singen bol aan het einde. De bol was boven en dan weer beneden, dan draaide hij om zijn eigen as om tot slot de lucht in te vliegen.

Wat zouden ze hem daarvoor betalen? vroeg Nathan zich af, en hij bleef stilstaan, benieuwd of de tamboer-majoor zijn sierstaf niet een keer zou laten vallen.

Dat had hij eerder verwacht dan dat hij Rudek zou tegenkomen. Aanvankelijk kon hij maar niet geloven dat zijn zoon samen met de anderen peuken van de grond raapte, rare gezichten trok en beledigende gebaren maakte naar de soldaten. Bovendien schreeuwde hij over het hele Sobieski-plein:

*Bij Ulm, bij Ulm, bij Austerlitz,
kregen we op ons lazer, zeiden we niets.*

Dat liedje kende Nathan nog uit zijn eigen jeugd. Hij baande zich een weg naar Rudek.